

КУЛЬТУРА В ЕПОХУ ІНТЕРНЕТУ: ЗМІНА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

В статті аналізується проблема кризи культури в епоху інформаційного суспільства. Автор доводить, що даний стан культури є її закономірним етапом, який обумовлює зміну мислення, буття, цінностей. В цьому полягає сенс інновацій.

Вступ

Єдина умова збереження і розвитку людини – культура, криза якої є сьогодні очевидним фактом. Однак необхідно з'ясувати - стосовно якої культури або якої частини культури робиться висновок про кризу. Як зазначає В.М.Розін, „бурхливий розвиток Інтернету і завоювання ним світу, звичайно, обумовлено не тільки новими технологічними можливостями, але і рядом соціокультурних факторів. Інтернет майже ідеально відповів на три виклики модерніті: в умовах формування планетарної спільноти він задовільнив потребу людини в спілкуванні, нових формах взаємодії, створенні нових видів діяльності і занятості” [5, с. 27]. До зазначеного періоду культура, при всьому розумінні неминучості її розвитку, виглядала переважно як „застигла”, статична система, тому що структурні зміни в ній відбувалися дуже повільно. Даний варіант культури можна позначати як класичний, але ми будемо тут використовувати також термін, пов'язаний із семіотичною інтерпретацією даної проблеми, і позначимо її як „локальну культуру” [1, с. 12]. Головним значеннєвим стрижнем такої культури виступав Розум (що, зокрема у філософії, трактується як панування класичної раціонально-теоретичної парадигми). Це породжувало традиційну культуру.

Постановка завдання

В даному разі нас цікавить не аналіз традиційної культури в цілому, а лише деяких її аспектів, пов'язаних з нею як інформаційною системою. *Суть змін*, що відбуваються в традиційній культурі, ми можемо зрозуміти через ті її характеристики, які, на наш погляд, підлягають зміні саме сьогодні, коли культура „занурюється” в простір глобальної комунікації. А разом з ним в процес інноваційних змін соціокультурного буття.

Основна частина

Динаміка розвитку моделі культури „традиційного типу” завжди була повільною: вона являла собою стосовно інших соціальних явищ деяку стаціонарну, майже застиглу систему, що залишалася однаковою для багатьох поколінь. Основні її культуруотворюючі компоненти були *стабільні*. Їхня зміна здійснювалася настільки повільно і поступово, що оцінити зміни можна було лише через тривалий інтервал. Ознака стабільності стала як би символом культури як такої. Адже на традиційній культурі і в наші дні будується освіта в передових країнах Європи. Саме університетська освіта дозволяє співставляти різні пласти культури між собою.

В основі локальних культур лежав „*аристократичний принцип*” добору, заснований на досить тривалій адаптації цінностей, що претендують на статус загальнолюдських (культурних), до пануючого культурного компонента. Ядро такої культури протягом сторіть залишилося незмінним, його основний зміст передавався від покоління до покоління. Саме ця необхідна *консервативність і елітарність* визначали обличчя класичної культури. Відносна стабільність (слабка динаміка стосовно індивідуальної свідомості), аристократичний принцип добору, елітарність і замкнутість не могли бути самовираженням кожного з індивідів системи культури в цілому. Індивіди розташовувалися на різних культурних рівнях, визначаючи тим самим культурну розмаїтість системи в цілому. В результаті у культурі як у живому організмі утворилися механізми для з'ясування суперечностей різних культурних рівнів, різних культурних джерел. В основі такого механізму лежить структурне розпадання культури на два великих шари (верхній і нижній), що доповнюють один одного. Двоїстий характер культури відбиває наявність двох векторів самореалізації творчості людей, зв'язаних з різними умовами їхнього життєвого середовища [6, с. 8].

Разом з тим культура виробляє продукти, далекі від стандартних життєвих стереотипів і уявлень, вилучені від реальності, які постають особливим „ідеальним культурним шаром”. Ця верхня, рафінована частина культури поступово оформлюються як Культура „з великої літери”. Вона принципово віддалена від повсякденності, навіть від конкретної особистості. Вона вимагає певної підготовки для її сприйняття, певної форми організації простору для репродукції своїх зразків. Цінності „верхньої” культури саме за рахунок того, що вони прийняли рафіновану форму, немов охороняють себе від ззовні впливів. Ця ідеалізована частина культури стабільна, вона насторожено ставиться до змін і забезпечує певну основу загальнолюдської культури. У ній напружуються механізми блокування проникнення продуктів нижчої культури.

Іншими словами, культура являє собою взаємозв'язок суперечливих сторін, котрі у виді протилежних культурних тенденцій - масового й елітарного - перебувають у відносній єдності. З одного боку, вона вибирає

в себе стереотипи, традиції і норми життя, що характерні для більшості людей у їхньому повсякденному житті. З іншого боку - у культурі виробляється такий вид діяльності і такі продукти цієї діяльності, які далекі від стандартних життєвих стереотипів і уявлень. Вилучені з реальності, вони постають особливою культурною сферою. В силу чого інновації не так легко „пробивають собі дорогу до зміни культурних стереотипів. І самі великі інновації практично завжди мають і зворотну сторону, побічний негативний результат. Будь-яке нове благо передбачає не лише нову якість життя, задоволення або безпеку, але і певні жертви” [7, с. 45].

Кожна людина, беручи участь в створенні культури, одночасно випробує на собі вплив обох сторін, підкоряючись наявним структурним зв'язкам, що виводять її за рамки власних якостей: вона живе відповідно до певних загальнокультурних уявлень, орієнтується на них як на певні еталони. Для суспільства вони виступають як загальнокультурні і загальнолюдські цінності. А особливості індивідуального життя, життєвого середовища й умов визначають форму і характер повсякденного життя людини, яке може значно відставати від елітарних форм, але все-таки, через норми і традиції, пов'язана з ними.

Уже це додає культурі *діалогічного характеру*. Що особливо важливо для сьогодення, в якому людина виступає, поза багатьма іншими характеристиками, семіотичною і культурною істотою. Її зміна обумовлена, зокрема, зміною типів культури і семіозису. З одного боку, техногенна цивілізація все більше підлягає критиці в зв'язку з лавиноподібно зростаючими глобальними проблемами. З іншого – поступово проступають контури „метакультур” і нової глобальної цивілізації, котра окремі існуючі сьогодні культури, скоріше всього, включити в себе як свій субстрат і соціальні підорганізми. В контурах глобальної цивілізації культурний діалог втілює „діалектику розвитку, діалектику, розкрити у майбутнє й у цьому змісті історично позитивну, - позитивну як в об'єктивному, філософському й історичному змісті, так і в розумінні суб'єктивно-людському, моральному” [6, с. 28]. Ця опозиція „верхньої” і „нижньої” культури є культурною опозицією і не виходить за її рамки.

Ще одна важлива ознака класичної культури, що має значення для її сучасного інноваційного розвитку - це принцип завершеності. Культура є замкненою і самодостатньою системою культурних загальнолюдських смислів і значень. Творчий процес реалізовувався в завершених здобутках, будь то твори музиканта чи філософа. „Завершенність” неминуче була пов'язана з обмеженістю (принаймні, у виді меж, що відокремлюють від інших об'єктів). Цьому протистояли часто обірвані, неструктуровані, дивні і навіть непристойні тексти „низової” культури. У цьому змісті низова культура в більшій мірі випадкова, але ближча до життя. Тексти, її що виражають, різноманітніші, тому що носять індивідуальний характер і в меншій мірі обмежені стереотипами. Тексти високої культури - еталони, побудовані по прийнятих культурних стандартах. Саме текст високої культури знаходиться в центрі розуміння локальної культури, створюючи часом враження, що іншого просто немає.

Системоутворюючим елементом культури є мова, тому її можна інтерпретувати як семіотичну систему. У цьому плані класична культура була замкненою семіотичною системою. Відповідно, спілкування між культурами здійснювалося в ситуації, коли інша культура являла собою закодовану систему, коди якої необхідно розшифровувати. Інша культура, як відзначав Ю.М. Лотман, це пам'ять, закодована реальною мовою. „Мова - це код плюс його історія”[4, с. 13]. Інакше кажучи, якби в іншій культурі нам все було зрозуміло, вона не була б для нас іншою, була б тотожною нашій (а виходить, у визначеному смислі нецікавою, нудною). Тому пізнання іншої локальної культури вимагало зусиль і здійснювалося шляхом занурення індивіда у всю систему даної культури, у тому числі, в ідеалі, і шляхом занурення в „буденну культуру”.

Однак ситуація в багатьох відношеннях змінилася. Якщо врахувати, що культура як соціальний організм, здійснюючи себе в людях, то вона унікальна в сучасній ситуації – ми живемо при становленні нової цивілізації, де на місце звичних культур і національних держав постають „метакультури” та інші глобальні соціальні утворення. Роль нових семіотичних систем та Інтернету в становленні цих соціальних суперорганізмів неможливо переоцінити. По суті лише Інтернет як реальність, котра суміщає в собі персональні та глобальні властивості, техніку і віртуальний зміст, є тим середовищем, в якому людина може реалізувати і своє особистісне, індивідуальне, і своє друге глобальне (планетарне) буття. В перспективі життєдіяльність людини, очевидно, може здійснюватися на двох рівнях: звичайному для нас і віртуальному, в Інтернеті. Власне, що і приводить до виникнення необхідності діалогу культур як необхідності.

„Діалог культур” - це пізнання іншої культури через свою, а своєї через іншу шляхом інтерпретації й адаптації цих культур одна до одної в умовах значенневої розбіжності більшої частини обох. Головним засобом цього процесу виступає мова, знання якої є найважливішою передумовою розуміння іншої культури. У результаті такого розвитку культури взаємозбагачують одна одну, забезпечуючи розвиток усієї загальнолюдської системи культури. А звідси випливає практичний методологічний висновок. Розуміння культури як діалогу культур - це область філософського дослідження, що не може бути замінена знаннями філологічними, лінгвістичними, соціологічними, історичними і т.д. Саме в цьому смислі філософія знаходиться в центрі того, що колись дуже влучно назвали „науками про дух”, і в цій своїй іпостасі вона безпосередньо виражає не тільки зміст культури тієї чи іншої епохи, але і зміст культури в цілому, збільшуючи сам культурний масив смислів.

Значення філософії для розуміння сучасної культури обумовлено становленням інформаційного суспільства, котре впливає на всі її структуроутворюючі компоненти. Дотепер будь-які нові утворення досить гармонійно вписувалися в систему культури, поступово адаптуючи до неї. Сьогодні ж ми скоріше спостерігаємо процес необхідної адаптації всієї системи культури до глобального інформаційного простору, що настає. Активність інформаційних процесів настільки висока, що змушує підкоряти собі традиційні елементи культури і насамперед змінює традиційну систему культурної комунікації. У результаті починається руйнування локального характеру культури. Відбувається становлення певного загального комунікаційного простору, що як би пронизує всі культури, нав'язуючи їм нові форми і способи. Фактично ми виявилися втягненими усередину глобального комунікаційного простору, що різко змінює характер діалогу між культурами. Сьогодні комунікація як така є самостійною силою, що знаходиться поза діалогом культур, але здійснює на них величезний вплив. Вона в буквальному значенні змушує вести його за своїм законами і правилам. Культури занурюються в інше зовнішнє середовище, що пронизує міжкультурні діалоги, створюючи передумову для замикання їх у середовищі *Глобального Комунікаційного Простору* [5, с. 32]. Його особливість в тому, що він переорієнтовує буття людини з трансценденції на прагматично-раціональне існування. Індивід взагалі являє собою щось цінне, якщо співмірний з трансцендентним (носить його в собі). Мова йде про можливість виходу за межі „наявного буття” до буття надцінного, яке покладається метою і смислом будь-якого індивідуального існування. Відмова від такої орієнтації означає і відмову від культури в її класичному смислі.

Тому і зростає роль „інформаційних технологій” і mass media. Адже вони заповнюють собою „вакуум трансценденції”. Індивід орієнтує свою поведінку, свої думки – але спів ставляючи себе не з культурними універсалами, а з думками, шаблонами, стереотипами, які виникають завдяки діяльності засобів масової інформації. Завдяки ним потоки „інформації” можуть перекривати, заглушувати, подавляти один одного (так і ведуться „інформаційні війни”, свідками яких ми всі є). Завдяки цим потокам пустий по суті індивід, „оболонка духа”, може „постійно відчувати себе чимось „наповненим”, і це повідомляє йому відчуття комфорту (хто був *нічим*, той в кожний момент, увібравши в себе набір вміло підібраних думок, може стати *всім* – а це приємно й не так вже важко!)” [3, с. 20]. Фактично це приводить до „повстання мас” (*X. Ортега-і-Гасет*), яке постмодерністи визнали реальністю і закликали жити в посткультурному суспільстві, тобто в комунікаційному просторі.

Цей простір - не просто засіб, що забезпечує діалог усередині семиосфе-ри (тобто усередині змісту і соціокультурних значень кожної з культур). Семіосфера мала на увазі розходження між культурами саме як умова спілкування. Сучасний комунікаційний простір, навпаки, сам створює правила і способи спілкування, змушуючи культури говорити цією мовою. Розвиток культури в цих умовах стає більш динамічним. Вона втрачає свою головну особливість, характерну для епохи локальних культур, - стаціонарність, зв'язану з перерахованими вище ознаками такої культури (завершеністю, наявністю відповідних культурних опозицій тощо).

Тому, якщо говорити про „кризу культури, що наступила”, то інтерпретувати її потрібно насамперед як *різку зміну комунікаційного простору, усе більш розриваючого межі між культурами, утворюючого передумови (нові культурутворюючі компоненти) іншого типу культурної єдності*. Вона означає множини і конкуренцію парадигм, співіснування гетерогенних елементів, визнання і підтримку розмаїття сучасних проектів життя, соціальних взаємовідношень, філософських вчень і наукових концепцій. Це передбачає переоцінку фундаментальності і множини типів рівносутнісних відносин, визнання закономірності існування багатьох „точок зору”, відносин доповнюваності і взаємодії між ними. Ці ідеї, які прийшли насамперед в сферу мистецтва (літературу, живопис, архітектуру), сьогодні набули загальнокультурного характеру і часто перетворюються в принципи інтелектуальної творчої діяльності взагалі.

Сучасна філософія демонструє також плюралізм підходів: діалог і взаємодія різних вчень і розгляд конкретних проблем: діалог і взаємодія різних вчень і розгляд конкретних проблем; принцип діалогізму замість вульгарної, механістичної еkleктики, можлива „інтерференція” і нові пошуки, як у випадку *П. Рікера*, який здійснив прививку герменевтичної проблематики до феноменологічного методу, або *К.-О. Апелья*, який розробляв філософію мови на основі поєднання ідей феноменології, герменевтики, аналітичної філософії, інші численні приклади. Стосовно герменевтики, то, зокрема виявляється, що в загальносвітовому спілкуванні починають панувати інтегративні мовні тенденції. Одним з результатів цього процесу стає підпорядкування всіх мов тому, що найбільшою мірою здатне поширити себе в силу політичних, науково-технічних та інших умов. Світ починає говорити мовою тих країн, які панують у ньому.

Разом з тим розширюється „псевдокультурне” поле спілкування, діалог у якому здійснюється за принципом дізнання найбільш доступних, співпадаючих чи майже співпадаючих значеннєвих структур. А це, як відзначалося вище, є найменш змістовною, якщо можна так сказати, найменш культурною частиною культури. У цьому комунікаційному полі панують загальні стереотипи, загальні оцінки, загальні параметри необхідної поведінки, її загальнодоступні, тобто найбільш прості компоненти. Безумовно, це має масу зручностей, але одночасно позбавляє діалог між культурами всякого смислу. Звужується область неоднакового (недоступного, але тому і цікавого, котре потребує особливої культурної обробки) у культурах, підкоряючи їх або деякій штучній суперкультурі (наприклад, комп'ютерній культурі з фактично єдиною

мовою), або просто розчиняючи менш розвинуті (у технічному плані) культури в більш розвинені.

Таким чином зміст, який вкладається в поняття „криза культури”, - це *різке збільшення швидкості руйнування старих цінностей, „стискання” тимчасових рамок цього процесу, що не дозволяє новим символам і знакам адаптуватися до традиційної знакової системи цінностей*. Таке положення збільшується тим, що мислителі, які дають оцінку сьогодношньої ситуації, є носіями минулої, стосовно сьогодношнього, культури, а тому й оцінюють її як би з минулого: вони виховані у певній системі традицій і природно розглядають їх як певний культурний еталон. Отже, з одного боку відбувається різке збільшення утворень, що претендують на статус культурних, а з іншого боку - їхня адаптація до старих ціннісних систем відбувається немовби в більш „стиснутих” тимчасових рамках.

Часом цей процес укладається в рамки життя однієї людини чи й того менше. У результаті майже „миттєво” відбувається руйнування старих систем цінностей і традицій, що панували протягом століть. Символи й образи старої культури чи зникають або змінюють свій зміст і значення. Нові цінності настільки розходяться з традиційними, що їх культуроутворюючий зміст залишається не завжди ясным і відкритим. В результаті руйнуються механізми традиційної само ідентифікації (етно-національної, культурно-історичної, державної, конфесіональної тощо), через свідомість в просторі масмедійних екранів різного типу спільнот, які подають штучні, спеціально проєктовані варіанти ідентифікації. Одночасно знищується загальний рівень того інформаційно-комунікативного середовища, в якому живе свідомість. З цього середовища вилучаються найважливіші символи, ціннісні орієнтири, через співмірність з якими тільки і може вибудовуватися рефлексивний процес. Свідомість сучасної людини все більше і більше зникає до заниженого духовно-культурного режиму. Тим самим порушується синхронізація культури, коли новації в ній формуються настільки стрімко, що не встигають адаптуватися до традиційної системи. Людям вже ніколи вбирати в себе нові цінності, постійно співвідносячи з попередніми, і починають їх просто споживати.

Однак культура являє собою дуже гнучку систему, що самоорганізується. Отже, у ній необхідні присутні структурні зв'язки і відносини, що забезпечують її цілісність і незнищеність. У співвідношенні „високої” і „низької” культури відбуваються найбільш різкі зміни. Порушується пропорція між „високою” і „низькою” культурою. Остання стає масовою не тільки по кількості залучених до неї суб'єктів, але і за спрощенням споживаного продукту. В якості низької культури виступає *масова культура* (і найбільш розповсюджений її варіант - поп-культура), що має зовсім інші форми репродукції і поширення. Поп-культура є прикладом нового утворення, яке не має фундаментальної етнічної, локально-культурної основи, хоча корені цього феномену можна знайти в конкретних культурах. В силу цього розквіт даної культури приходить на період могутнього розвитку засобів комунікації, вона відразу відкривається від своїх генетичних коренів і стає спільним здобутком. Це типове утворення нового глобального комунікативного поля. Так само у сучасній науці виникає шар адаптованих результатів, розрахованих саме на масове сприйняття. Як є поп-зірки естради чи кіно, точно так само виникають поп-вчені і поп-політики з повним набором атрибутики поп-зірки. Технологізована наука життєво має потребу в масовому споживачі, а значить - у вихованні і формуванні масових потреб.

Висновки

Таким чином, ми повинні розуміти, що зміна культури – неминучий процес. Людство йде від одних традицій і виробляє нові. Воно змінює одяг і звички, ритуали і форми спілкування так само, як змінює форми комунікації. Збільшення культурних цінностей повинно спиратися на традиції для збереження культурного змісту цінностей. Але в той же час збільшення культурних цінностей завжди здійснюється через критику традицій і відкидання деяких „старих” цінностей. Отже, одним з центральних питань при вирішенні проблеми інновації є проблема культурного статусу новостворених цінностей у сьогодношній, дуже динамічній ситуації і, навпаки, виділення „псевдокультурних” чи „позакультурних” компонентів сучасної культури. Що і складає інноваційну систему змін.

Список літератури

1. Белоплицкий В.Г. Проблемы и противоречия инновационного развития бизнеса//Философия хозяйства. – 2008. - № 2(56). – С. 9-38.
2. Гусейнов Р.М.-А., Семенихина В.А. Мода на инновации//Философия хозяйства. – 2008. - № 2 (56). – С. 34-42.
3. Кнабе Г.С. Двуединство культуры. – М., 1993. – 214 с.
4. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. – М., 1992. – 334 с.
5. Миронов В.В. Коммуникационное пространство как фактор трансформации современной культуры и философии//Вопросы философии. – 2006. - № 2.- С. 27-43.
6. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2003. - № 12. – С. 3-52.
7. Фейнберг Е.Л. Интеллектуальная революция // Вопросы философии. – 1986. - № 8. – С. 42-51.